

Várva várt migránsok. Bevándorlás a 18. századi Magyarországon

JÁMBOR Orsolya Ilona¹

A török kiűzése után a korábban megszállt területek jelentős része elnéptelenedett. Az ország demográfiai egyensúlyát részben belső telepítésekkel, részben betelepítésekkel lehetett visszaállítani. A 18. században – és már ezt megelőzően is – több népcsoport érkezett Magyarországra, akik engedélyek, privilégiumok birtokában vállalták az ország gazdaságának talpraállítását. E betelepítések közül a legjelentősebb a németeké volt, s több hullámban zajlott. A szlovákok ebben az időben nem alkottak önálló államot, de a Felvidéken nagy számban éltek falvaikban.

Kulcsszavak: török megszállás, népcsoportok Magyarországon, betelepítés, Felvidék

Magyarországon az államalapítás óta folyamatosnak nevezhető a migráció, akár a külföldi bevándorlókat, akár a belföldi áttelepülőket vizsgáljuk. Ebben a folyamatosságban ciklikusan kiemelhető egy-egy időszak, amikor a népmozgás számottevő változást okozott az állam életében. Az első világháború végéig ezek a migrációs folyamatok kifejezetten pozitívan hatottak az ország gazdasági életére, illetve bizonyították geopolitikai fontosságát. Az egyik ilyen kiemelkedő migrációs ciklus a 18. században zajlott, amikor telepítésekkel állították helyre a török uralom alatt felbomlott gazdasági és társadalmi egyensúlyt. Az alábbiakban két – napjainkban is számottevő – népcsoport (nemzetiség), a németek és a szlovákok be- és letelepítését mutatom be, amelyben a korabeli közigazgatás is szerepet játszott. Voltak más letelepedő népcsoportok is – görögök, horvátok, örmények, románok, szerbek stb. –, ők azonban kevesebben voltak. A németek esetében előre tervezett és szervezett betelepítés történt, elsősorban német és osztrák területekről. A szlovákok esetében országon belüli migrációról beszélhetünk, akár annak spontán, akár szervezett formájáról van szó.² Hivatalosan 1686. szeptember 2-ával, Buda felszabadításával ért véget a több mint másfél száz éves török uralom Magyarországon, de a felszabadító harcok egészen 1699-ig tartottak, sok áldozatot követelve. A bécsi kormány a török uralom alól felszabadult területeknek nem sok hasznát vette a gyér lakosság miatt, tehát célul tűzte ki ezek benépesítését. A gazdátlan birtokokat részben királyi adományként, részben bérletként hadvezéreknek,

1 JÁMBOR Orsolya Ilona, harmadéves hallgató, NKE Rendészettudományi Kar
Orsolya Ilona JÁMBOR, 3rd-year student, Faculty of Law Enforcement, National University of Public Service
jambor.orsolya@gmail.com

2 A szlovákok a Magyarország részét képező Felvidéken éltek, Szlovákia nem létezett semmilyen formában. Ez az időszak egyúttal a szlovák nemzeti mozgalom kezdete is.

hivatalnokoknak vagy főpapoknak juttatták. A földesurak és a vármegyék törekvése közös volt: a tönkretett tájat benépesíteni, így növelve az adózók számát.

Magyarország germanizálásának kísérlete

1689-ben az ország elnémetesítését tervező Kollonich Lipót gróf I. Lipót császárnak előterjesztette a Magyar Királyság felépítésének tervét, amely elindította a benépesítést német telepésekkel. Az első hullám – 1693 és 1700 között – Dél- és Délnyugat-Németországból érkezett. A telepítést az Udvari Kamara és a nagybirtokosok végezték. Hat új német települési terület alakult ki: Dunántúli-középhegység (Bakony, Vértes, Gerecse, Budai-hegység, Pilis és a Dunazug-hegység), Dél-Dunántúl (Tolna, Baranya és Somogy megye), Kelet-Magyarország (Szatmár megye), Szlavónia és Szerémség, Bácska, Bánság. *A szükségessé vált telepítéseknek és a spontán vándorlásoknak köszönhetően Magyarország nemzetiségi összetétele teljesen átalakult a 18. században.* Az 1709–1711 közötti telepítési akció Budára, Pestre, Óbudára, valamint a környékbeli falvakra terjedt ki. A telepések több mint fele német és osztrák tartományokból származott, s ezt tükrözi az 1720. évi budai lakossági összetétel is. A 12 ezer lakosból 47% német, 42% magyar, a fennmaradó 11%-on pedig osztoztak a magyarok más etnikai csoportokkal.

A központi szervezésű és lebonyolítású német betelepítés három fő hullámban zajlott le a 18. század folyamán, III. Károly (1711–1740), Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) uralkodása alatt. A bevándorlók elsősorban a nyugati és délnyugati német területekről érkeztek. A telepítések során a Habsburgok, valamint a magántelepítő magyar rendek, egyházi és világi nagybirtokosok egyaránt a merkantilizmus, illetve az osztrák kameralizmus korszerű benépesítési politikájából, az „Ubi populus, ibi obulus” (Ahol a nép, ott a pénz) elvéből indultak ki. Naivitás lenne azt feltételezni, hogy csupán gazdasági okokból került erre sor, a katonai célok is nagyon fontosak voltak.

Első kísérletek

Az 1710-es években még kevés sikerrel járt a telepítés. Ennek okai mind a jövevény, mind a befogadó oldalán megtalálhatók. A német telepések nem rendelkeztek reális képpel arról, hogy milyen körülmények várják őket. Sokan már az utazást sem élték túl. A földesurak sem biztosítottak megfelelő körülményeket a telepések fogadására, hiányzott a szakszerű előkészítés, illetve a megfelelő gazdasági eszközök. Így sokan az érkezők közül vagy visszaszöktek hazájukba, vagy továbbvándoroltak. Akiknek sikerült megtelepedni, azok az otthon maradtakat kapacitálták Magyarország felé. Az ösztönzések végül 1720-ban hoztak látványos eredményt, elsősorban a Dunántúlon. A betelepülések után belsőleg kettéosztott (magyar–német) települések jöttek létre. Számos példa akadt azonban arra, hogy a kisebbségbe szorult magyarok „önkéntesen” hagyták el otthonaikat, főképpen akkor, ha a földesúr elüldözte őket, hogy katolikus németeket telepítsen a helyükre. Az uralkodói pátens ötévi adómentességet ígért a leteleplők számára. A német tartományokból és elsősorban a Felső-Rajna vidékéről ér-

keztek megélhetési problémával küzdő németek. A Buda és Pest környékén letelepedők kiszorították a szerb kisebbség jelentős részét a térségből. III. Károly 1715-ben kiadott LIX. törvénycikkelyében megbízta gróf Károlyi Sándort egy gazdasági tervezet elkészítésével. Az általa készített „Systema Oeconomicum” tizenöt évi adómentességet ígért a Magyarországra betelepülni hajlandó iparosoknak. A németek betelepítését segítette, hogy kiválóan értettek a mezőgazdasághoz, így például a gabona-, a szőlő- és a dohánytermesztéshez, valamint az állattartáshoz. Emellett falvaik megjelenésükben is jólétet sugároztak, amelyet egyrészt szorgalmas életmódjukkal, másrészt pedig örökösödési rendjükkel³ teremtettek meg. Így fogalmazott a korabeli közmondás: „Német jobbágy pénzes zacskó, tót jobbágy túrós zacskó, magyar jobbágy perlő társ.”⁴

Károlyi telepítése és Sváb Törökország kialakulása

1712-ben Károlyi gróf telepítési akciót kezdett Szatmár megyében, ahová Felső-Sváb-öldről, a Boden-tó és a Duna közötti területről hozatott telepeseket. 31 faluban 2072 család közel 10–11 ezer fővel telepedett le. Az 1718-ban felszabadult Bánság első kormányzója a róla Mercy-tervnek elnevezett program keretében népesítette be régióját német telepesekkel az Udvari Kamara szervezésében. Az első fellendülés 1722-ben következett be. Egy parasztgazdaság 24 kh szántóból, 6 kh rétből, 3 kh legelőből, 1 kh háztelekből, a hozzátartozó kertből állt, és kedvezményeket kapott (erről még szó lesz). Ugyancsak 1722-ben kezdődött Tolna megye benépesítése. A telepesek csak házhelyet és földet kaptak, ezért legalább 200 forint tőkével kellett rendelkezniük. Így jött létre a Schwäbische Türkei, azaz a később is Sváb Törökországnak nevezett régió, amely három szomszédos dunántúli megye, Tolna, Baranya és Somogy 61, német betelepítetkekből álló községéről kapta a nevét.

III. Károly és telepítési ügynökei

III. Károly az ország „újraélesztése” érdekében új benépesítési politikát hirdetett, 1723. CIII. évi törvénycikke így rendelkezik: „Ő legszents. felsége jóságosan meg fogja engedni, hogy bármely szabad embert, hat éven keresztül, minden közadó fizetéstől való mentesség feltétele mellett, az országba hívhassanak, és hogy e szabadságot országszerte kihirdethessék.”⁵ A földesúr megbízásából működő *telepítési ügynökök* szórólappjai leírták a vidéket és a terepviszonyokat, valamint telket, házhelyet, épületfát ingyen, tűzifát jutányos áron ígértek, és talán ami a legfontosabb: három adómentes évet röghöz kötöttség nélkül. A telepítési szerződések lényeges pontjai az idegenek és a magyarság számára is azonos feltételeket biztosítottak. Az első ilyen toborzó röpiratot 1718-ból ismerjük, amelyet Dőry László toborzóügynöke terjesztett Biberachban.

3 Örökösödési rendjük azt jelentette, hogy rendszerint az első fiú örökölte a családban a paraszti birtokot, hogy az nehegy szétszóródjon az örökösök között. A testvérek lehetősége szűkös volt: vagy cselédek maradtak a birtokon, vagy ipart tanultak, esetleg – utolsó lehetőségként – értelmiségi pályára léphettek.

4 Ács (1996)

5 1723. évi CIII. törvénycikk

(Főképpen a Felső-Rajna és a Felső-Duna vidékén jártak sikerrel a toborzók.) Tolna megyébe vártak családos letelepedni vágyókat. „Ez teljhatalommal felruházva, a hozzájövőknek egy termékeny, forrással és erdőséggel ellátott helyet fog tulajdonukba adni; 16 napi munkányi parlagon fekvő szőlőhegyet, valamint ház és kert részére helyet, 18 öl szélességben és 45 hosszúságban.”⁶ Dőry nem csupán területekkel kecsegtette a németeket, hanem szabadsággal is, tekintettel arra, hogy nem jobbágystátuszba sorolták őket. A megélhetési feltételek könnyítése érdekében 3 év adómentességgel kedvezett nekik, ingyen tüzelővel szolgált, Szent Mihály napjától karácsonyig szabad borkimérést és – a juh és disznó tartása mellett – szabad baromttartást is engedélyezett. Biztosította a kulturális és vallási kontinuitást is. A toborzóiratban kitételként szerepel, hogy nem katolikus vallású személyek és magyarok nem élhetnek a földesúri ajánlattal. A betelepülő mindezekért cserébe 50 Ft-ot adózik két részletben, egyszer belépésekor, majd 3 év múltán. Ezután 5 forinttal adózik minden évben két részletben, emellett 9 napi kézi, illetve 9 napi igás vagy ekés robottal, évente 6 mérföld fuvarral és 20 disznóból 1 disznó leadásával tartozik.

Ha a statisztikai adatokat vizsgáljuk a *pragmatica sanctio* korában – különös tekintettel a németekre 1715–1720 között –, jól látszódik a telepítés eredménye. (A nemzetiséget a személyek családneveiből következtették.) Eszerint 1715-ben a Magyarország egész területén élő németiség száma 14 866⁷ főre tehető, amely 5 év alatt 5986 fővel, azaz 20 852⁸ főre növekedett. Elsősorban a vármegyéket jellemezte a németek lélekszámának növekedése. Míg 1715-ben a vármegyékben élő németek száma 9849 fő volt, addig 1720-ra ez a szám 15 375-re növekedett (5526 fővel). Tehát mintegy 450 fő kivételével kizárólag vármegyék területein teleped(het)tek meg németek, városokba történő betelepedésük alig tapasztalható. Ebben az időszakban már németek is láttak el katonai szolgálatot az országban a katonai uralom alatt álló területeken; 0-ról 198-ra növekedett a számuk 5 év alatt. Bellér Béla megállapítása szerint az ekkor zajló betelepítés „modern nemzetiségi szempontok, egyik népnek a másikkal szemben nemzeti alapon történő előnyben részesítése vagy éppen elnémetesítése”⁹ nem szerepelt okként. Más vélemények szerint a német telepítések háttérében a királyi hatalom megerősítésének célja állt a „kurucosó” magyar rendekkel szemben.

Mercy gróf, a katonai közigazgatás alatt álló Bánság első kormányzója tisztségét kihasználva irányított át telepéseket tolnai birtokára, ahol így 20 falu német lakossága jött létre. Diósberény kivételével ő sem túrt meg vegyes lakosságú falvakat. Mercy megbízta Johann Franz Albrecht Creussent, hogy a Rajna-vidéken végezzen toborzásokat. Toborzópolitikáját ő is az ország gazdagságának dicséretére alapozta, társaival a vidéket járva híresztelték Magyarországot már szinte isteni gazdaságát. Ennek hatására hamar több száz család jelentkezett, akik pontokba szedve írták össze elvárásaikat. Úgy mint: 1) szerbektől és románoktól elkülönítve telepítsék őket; 2) császári útlevelet kaphassanak, illetve vám- és adómentesen vihessék ingóságait; 3) kapjanak terüle-

6 Agárdi (1946) 138.

7 Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. 278.

8 Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. 280.

9 Bellér (198) 155.

teket, szőlőföldeket, házakat, és azokba berendezéseket; 4) megfelelő adómentességet, kivéve a katonai beszállások és a robot alól; 5) biztosítsanak számukra egyrészt építkezéshez szükséges alapanyagot; 6) másrészt harmincadvámtól és helyi váموktól mentes kereskedést (ezzel távol tartva a zsidó kereskedőket); 7) harmadrészt 100 családonként lelkészt, 200 után káplánt; 8) őket zálogba ne adhassák. Követeléseik sikerrel jártak, és Creussen, miután megkapta ehhez a bécsi udvar hozzájárulását, *privilegiummal* tért vissza a Rajna-vidékére. Az 1722–1723-tól érkező sváb családok rövid idő alatt 46 saját települést alapítottak. A legelső feladatok között szerepelt a mocsaras területek lecsapolása. 1722–1726 között az első nagy sváb vonulás több ezer embere elpusztult. Eleinte a betelepülők maguk után csábították otthon maradt társaikat. Külön levelekkel fordultak a császárhoz, hogy fogadjon be még több német telepest. Az idő múlásával és a körülmények változásával azonban visszájára fordult a dolog, leveleikben már inkább otthonmaradásra bírták családtagjaikat és ismerőiket. Sok esetben borúlátásuk miatt fenytést is kaptak magyar uraiktól, akik a bevándorlás megcsappanásától félték.

A toborzástól a letelepedésig

Az ügynökök szorgalmas, istenfélő polgárokat akartak toborozni, ennek érdekében néhány, már áttelepedett, szavahihető ember ideutaztatását is vállalták, akiknek a beszámolója sokszor meggyőzte a még bizonytalankodókat. A betelepülni szándékozók minden esetben a szakszerű és kényelmes gazdálkodáshoz és életvitelhez szükséges „négy W”-t, azaz az erdőt (*Wald*), a vizet (*Wasser*), a rétet (*Wiese*) és a szőlőt (*Weinberg*) keresik. De működött az ellenpropaganda is. Németföldön a kivándorolni szándékozókat röplapokon figyelmeztették a „magyar betegség” (*ungarische Krankheit*), a malária, a váltóláz veszélyére. A betegség terjesztői a még nagy kiterjedésű mocsárvilágban tömegével tenyésző szúnyogok és legyek voltak. Aki mindezek ellenére mégis úgy döntött, hogy kivándorol, annak először szüksége volt német földesurának jóváhagyására és tartozásait ki kellett egyenlítenie. A váltáságdíj lerovását követően az elbocsátó levél birtokában jelentkezhettek a toborzóbiztosnál, akivel megkötötték a kivándorlási szerződést. Amikor egy utazócsoportnyi létszám összeállt, a toborzóbiztos beszerezte a csoportos császári útlevelet. A kivándorlók pénzzé tették ingóságait és beszerezték az utazáshoz nélkülözhetetlen kellékeket. *1712 nyara előtt útlevél nélkül is beutazhattak a Magyarországra igyekvő német telepesek.* De a szatmári békekötés után – amit Németország valamennyi templomában kihirdettek – a nincstelenség is elkezdtek álmodni a nagy lehetőségekről, s a következő év tavaszán-nyarán akkora emberáradat lep- te el Engelhartszellnél a német–osztrák határállomást, hogy a határőrség nem győzte a kelet felé igyekvő telepesek, köztük sok csavargó és kalandor igazoltatását. Ekkor született határozat az útlevélkényszerre. A települési okmányok köréből az egészségügyi tanúsítvány sem hiányozhatott. Például az Ulm és Regensburg közti 209 km-es Duna-szakaszon ötször láttamozták az okmányokat. Az egy hónapig tartó hosszú és fárasztó utat az utasok összezárva töltötték a meglehetősen zsúfolt, személyszállításra kialakított, egyetlen lakófülkével ellátott uszályokon, amíg lecsorogtak a Dunán a

célállomáshoz. Az első telepesek számoltak a pusztasággal, ezért jókora tetőgerendákat és sok deszkát, néhány lovat és szarvasmarhát, illetve szekeret, ekét, boronát, sarlót, kovácsvasat, drótot, zsineget raktak fel az uszályokra. Egy családját maga után utaztató gazda azt írta meg a feleségének Németországba, hogy adja el a házat és a jószágokat, de tartsa meg a ruhaneműket, a szerszámokat, a láncokat, mert azokból a Délnyugat-Dunántúlon hiány van. Az első betelepülők a módosabbak közül kerültek ki, a 18. század végén már a szegényebbek jöttek, ugyanis a Német-római Császárságban megakadályozták a vagyon pénzé tételét, elkerülendő, hogy külföldre vigyék. Ezért már a fiatalabb gyerekek keltek útra Magyarországra felé, mert őket az elsősültségi öröklési rend megfosztotta a földbirtoktól. A német telepítések minden más bevándorlástól függetlenül folyamatosan zajlottak, például az Esterházyak 1733 és 1750 között a tatai járás 11 falvát telepítették be a bambergi, würzburgi, mainzi, speyeri, trieri és freiburgi egyházmegyékből származó németekkel.

A német telepítés tetőzése és befejezése

1763-tól kezdve, 10 év alatt zajlott le a 2. német betelepítési hullám, amelynek költségeit a Kincstári Kamara fedezte. A kiadások 200 000 Ft-ot tettek ki évente, amely 40 000 német telepes dél-magyarországi elhelyezését biztosította, elsősorban a Bácskában, a Bánságban és a Dél-Dunántúlon. Találunk köztük szén- és kőbányászt, vas- és rézművest a Szepességből és Stájerországból. A telepítés csúcspontjának a szakirodalom az 1768 és 1771 közötti 3 évet tartja, amikor 17 000 telepes érkezett a német birodalom 7 tartományából, vidékéről (Lotaringiából, Trier környékéről, Elzászból, a Fekete-erdő vidékéről, Badenből, Svábföldről, Tirolból) és Svájból. Ekkor a Tolna megyei németek száma meghaladta a 70 000 főt, ez több mint 13 200 családot jelentett. Mária Terézia 1773-ban leállította az udvari telepítéseket, két-három évvel később a földbirtokosi telepítések is megszűntek. A császár- és kiráynő 1778-ban engedélyt adott a Bánság ismételt magyar fennhatóság alá kerülésére és a magyarok letelepedésére.

II. József uralkodása alatt (1780–1790) követte elődei politikáját, 1782. szeptember 21-én adta ki az *Impopulációs patentet* (benépesítési rendelet), ami állami szubvencionálással tett lehetővé telepítéseket minden erre alkalmasnak tartott vidéken. Erre a célra a kincstár 4 000 000 Ft-ot biztosított, kétszer annyit, mint Mária Terézia annak idején. Az állami dotáció bőkezű támogatást tett lehetővé, a betelepülő telket és házat, 2 ökröt, 2 lovat, 1 tehenet, 1 kocsit, valamint mezőgazdasági felszerelést, ekét, boronát stb. kapott. Ennek hatására 1782–1787 között zajlott le a 3. német betelepítési hullám, az ún. *der große Schwabenzug*. Kollega Tarsoly István adatai szerint – amelyek forrása a Magyar Országos Levéltárban őrzött központi kormányzati iratok – ekkor közel 5000 német családot, azaz 22 500 személyt telepítettek Magyarországra, akik közül célzottan mintegy 200 család a Bácskában talált új otthonra.¹⁰ A bácskai régió telepítési szempontból jelentős szerepet kapott az évszázad során. Mária Terézia 1763-ban kelt, vallásszabadságot, szántóföldet és többévi adómentességet ígérő pátensével csábította

¹⁰ Kollega (1993) 35.

Bácskába a porosz háború után a katonákat. II. József 1782-ben újabb telepítési pátenst adott ki, anyjához hasonló kedvezményeket ígérve. A pátensek célját segítette a bácskai ágensek német területeken folytatott propagandája, akik sok esetben túlzásokkal fényezték Magyarország adottságait. Megpróbálták elhitetni az emberekkel, hogy Magyarország maga a földi paradicsom, ahol akár évente kétszer lehet aratni, és a folyókban is bőségesen találnak halat. A telepítések közben évekre szüneteltek, mivel a felosztható területek a betelepülésekkel arányosan folyamatosan fogytak. Bácskában ez a helyzet megváltozott, mert – ahogy megkezdték a vízszabályozási munkálatokat – újabb földterületek váltak megmunkálhatóvá. Mária Terézia rendelte el a pontos felmérést, hogy meghatározható legyen, mely területek lakatlanok még. Így kezdődhetett meg 1784-től az újabb telepítés, elsőként Torzsán, majd Cservenka és Újszerbászt következett. A sort 1786-ban Kisbér, Szeghegy, Bulkesz és végezetül, 1787-ben Járek zárta. Emellett párhuzamosan folytatódott több faluba a betelepítés, a németeken kívül magyarokat is telepítettek a régióba.

Az első népesség-összeírás

II. József nevéhez kötődik az első állami felügyelet alatt zajló, közigazgatás által végzett népesség-összeírás, amely már – a korábbiakkal ellentétben – a népesség minden rétegére kiterjedt, nem kizárólag a nemességre és a papságra. Emellett rögzítette a családi állapotot, a nemeket, négyféle foglalkozást, továbbá a vallási hovatartozást. Azonban az összeírás hiányossága, hogy nem tartalmazott adatokat a nemzetiségre nézve. Az összeírásokat eredetileg a polgári hatóságok végezték, de miután nemesi ellenállással találták szemben magukat, szükségessé vált a katonaság bevonása. Az ellenállás hátterében a magyar szokásjog megtörésének kísérlete állt, valamint az osztrák hatalmi törekvésekkel történő szembehelyezkedés. Az egyik probléma a házak házszámmal történő ellátása volt, amelyet II. József a népszámlálás lebonyolítása mellett rendelt el. A nemességet sértette, hogy kastélyaikat az egyszerű parasztházakkal egyként tekintették, és ugyanolyan számozás alá vessék. Emiatt többször is kérelemmel fordultak a királyhoz, aki minden alkalommal elutasította azt. Még azt is, hogy a nemesi házak számának színe különböző legyen a paraszti házakétól. Az összeírók munkáját az is nehezítette, hogy eredetileg 4,5 millió ember összeírását tervezték, és nem 8,5 millióét. Emiatt a határidőket egyáltalán nem tudták tartani, a tervezett időtartam többszöröse alatt tudták csak elvégezni a munkákat. Az összeírások csaknem egy évig, az utómunkálatok (ellenőrzés, összesítés) pedig még közel két évig eltartottak. Ha a német telepések és az új hazájuk között fennálló viszonyt vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy beilleszkedésük eredményesnek bizonyult. „Hungarus tudatú német lett belőlük, ami azt jelenti, hogy büszkéek voltak magyarországi német mivoltukra, és németségüket különösebb problémák nélkül tudták összeegyeztetni a magyar haza iránti őszinte szeretetükkel, patriotizmusukkal.”¹¹

11 Engel-Tilkovszky (1994) 88.

A szlovákok vándorlása, menekülése

A szlovák népmozgásban gazdasági és vallási okok játszottak szerepet. Egyrészt a Felvidék a török uralom ideje alatt az északra menekülők nagy száma miatt túlnépesedett, amit a földesúri terhek növekedése követett. Ehhez társult, hogy Szlovákia hegyes területei nem nyújtottak elegendő termőföldet a megnövekedett népesség ellátására. Helyzetüket tovább rontották a 17. század végén tomboló pestisjárványok. A mai Magyarország élő szlovákok ősei a 17. század végén és a 18. század elején a Felvidékről, a mai Szlovákia területéről települtek, vándoroltak be. Először a 17. század végén, Észak-Felvidékről, a töröktől visszafoglalt területekkel határos vármegyékbe – Nyitra, Nógrád, Hont, Abaúj – érkeztek azok a szlovák (és magyar) – gyakran szökött – jobbágyok, akik jelentős része innen is továbbhúzódott nyugati irányba és az ország középső részére, a nyelvhatáron lévő vármegyék lakatlan településeire. Ekkor népesült be a Pilis és a Zemplén. A migrációban szerepet játszott a közép-szlovákiai bányavárosok lakosságának ágostai hitvallásra (evangélikus) való áttérése (átkeresztelkedése), ami ellenreformációt és erőszakos üldöztetést eredményezett. 1690-ben jelentős menekült-hullám – egyes történeti források levándorlásnak tekintik, míg mások tényleges menekülésnek az üldöztetés előtt, a fenti okok miatt – az alföldi területek felé. Egy 1711. január 13-án, Alsósztrégován kelt irat is alátámasztja ezt, amely így fogalmaz: „Tavalyi esztendőben legfőképpen tapasztaltuk, hogy Vármegyénk közlakossai közül mind az felettéb való terhelőtt, mind pedig a’ Pestis miatt, sokan Nemes Pest és Heves Vármegyékbe recipiálták (vonták el) magokat és mostanában is szerte széjjel ottan lakjanak. E’ mellett sok szegény Embereink keserves panaszaibúl értyük, hogy a’ midőn ez ell múlt Esztendőkbén, az istentelen és rendetlen kuruczság fel s alá koslatott, nem csak úton, út félen, hanem még falujokból is sok lovokot, marhajokot, tolvaj módon hajtotta el.”¹² Az 1715-ös összeírás alapján Magyarország teljes területén 45 244 szlovák (tót) élt, közülük a városokban 2272 fő.¹³

Jobbágyszökések és retorziók

A Rákóczi-szabadságharc bukása után 1740-ig tartott a második szlovák betelepédsi hullám, amelynek során az állami engedéllyel bíró földesurak *telepítési szervezőket* vettek igénybe, akik a Garamtól nyugatra eső régióban kezdték a toborzást. Innen a Dunántúlra mentek az áttelepülők. Az Alföld irányába vándorlók Nógrádon át mentek, s főként a mai Pest és Békés megyében telepedtek le (Aszód, Csömör, Maglód, Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény).

A szlovákság elterjedésének sajátossága, hogy anyaterületéből oly formában szakadt ki, hogy azzal egyetemben megmaradt egy államkereten belül. Az említett migrációs okok felvetik a kérdést, *hogy belső elvándorlásról vagy menekülésről van-e szó*. A hatalom megpróbálta megakadályozni a folyamatot, s ennek érdekében számos jogszabály

¹² Jankovich–Erdmann (1991)

¹³ Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. 278.

született. Köztük az 1715. évi CI. tc., amely a szökevény jobbágyok helyzetét szabályozta. Ugyanis a menekülés mint szökés valósult meg földbirtokosi engedély hiányában: „a jobbágyok közül igen sokan földesuraik akarata s tudta nélkül, más, de legfőképp a császári királyi fegyverekkel a török hatalomtól visszavivott megyékbe s nem különben Lublyóba s a tizenhárom szepesi városba szöktek és szöknek.”¹⁴ (Az említett vármegyék: Somogy, Veszprém, Komárom, Esztergom, Pest, Heves, Borsod, Szabolcs, Bihar, Arad és Krassósözörény, de a Duna–Dráva vonal által közrefogott, töröktől visszafoglalt terület is ide számít.) A törvény hatálya kiterjedt a vármegyékre, a katonai uralom alatt álló területekre, minden szabad királyi és hajdúvárosra. A törvényi szabályozás részletesen tárgyalja, hogy a szökést milyen preventív eszközökkel kell megakadályozni, például gyanús személyek esetén útlevél¹⁵ ellenőrzésével. Amennyiben nem rendelkezett ezzel, megakadályozták továbbhaladását és letartóztatták. Miután a szökött jobbágy a kitűzött helyre érkezett, és erről a hatóság tudomást szerzett, nyomozással kötelessége volt kideríteni, hogy honnan szökött el, és erről földesurát értesítette. Amelyik földesúr szökevényeket fogadott be birtokaira, ha e tény be is bizonyosodott, pénzbüntetés megfizetésére kötelezték. A levéltári iratok tükrözik, hogy a szökött jobbágyok felkutatása a megyék számára nem volt egyszerű feladat, például a kialakult életmódjuk, életformájuk miatt. Az 1720–30 között a külső-szolnoki régióban letelepült jobbágyok többsége a pusztai életformát választotta, nem rendelkeztek állandó lakóhellyel, folytonos mozgásban voltak. Kötelezettséget nem vállaltak, azaz jobbágytelekkel sem rendelkeztek. Építkezésbe nem kezdtek, a falu közös legelőjén az ideiglenes építményekben szálltak meg. Azonban a törvény ereje nem hatott visszatartó erővel sem a szökött jobbágy, sem a befogadó földesúr esetében, hiszen ez utóbbi érdeke az új munkaerő megtartása volt. Az új földesúr nem csupán befogadta az új betelepülőket és védelmet nyújtott számukra, hanem szabad költözést és vallásgyakorlást is biztosított részükre.

Csak a szervezett telepítés!

A második telepítési szakaszban (1711–1740) alakult ki a mai, magyarországi szlovákok által lakott legtöbb település, köszönhetően az 1720-ig tartó intenzív és szervezett telepítéseknek, amelyekben szerepet játszott az 1715–1716. évi katasztrofális termés és éhínséget okozó időjárás. A telepítések két típusát különböztethetjük meg. Egyrészt azon földesurak éltek ezzel a módszerrel, akiknek északon és délen is voltak birtokai. (Korábban ők még jobbnak látták saját jobbágycsaládjaikat költöztetni, mint más nemzetiségűeket betelepíteni.) Ilyen telepítéseket végzett például a Paksy család 1691 környékén, Dunaegyházán és Apostagon, a Wattay család 1695-ben, Rátótón. A másik típusa az állam által felügyelt és szervezett telepítés, amelyhez telepítésszervezőt¹⁶ vettek igénybe. Például Turóczy Miklós telepítési biztos már 1718-ban hozott több „tót” családot Hont, Gömör és Zólyom vármegyékből, akiket Harruckern János György báró

14 1715. évi CI. törvénycikk

15 Az útlevelet ez esetben nem az állami apparátus, hanem a földesúr állította ki.

16 A telepítésszervezőket *impopulátorok*nak is hívták.

telepített le. Hasonlóképpen járt el Madarász András telepítési biztos is, aki 1723-ban több szlovák családot hozott, ugyancsak Hont és Nógrád vármegyéből. A letelepülő szlovákok a földesurakkal megegyeztek jogaikról és kötelességeikről.

Másodlagos újratelepítések

A harmadik telepítési/betelepedési szakasz 1740-től több mint egy évszázadon át tartó folyamatként zajlott le, elsődleges cél a Bánát és Bácska benépesítése volt. Ekkor keletkeztek az ún. *másodlagosan újratelepített települések*, mint például a porcelángyártásáról híres Hollóháza (1794) vagy Tótkomlós, és újabb hutás falvak. De említhetjük Szarvas és Nyíregyháza esetét is. A növekvő terhek következményeként a 17. században még népes településnek számító Nyíregyházát lassan elhagyták lakosai. A birtokosok, Károlyi Ferenc és Palocsayné Petheő Rozália nem tudták már műveltetni a területeiket, ezért a korszakos megoldást választották: az újratelepítést. Károlyi magyar katolikus jobbágyokat szeretett volna, de ez lehetetlennek tűnt. Áttelepülésre végül a korábban Békés megyébe vándorolt szlovákok¹⁷ körében talált vállalkozó szelleműeket. 1753. május 16-án Károlyi Ferenc ennek tükrében ki is adta telepítési pátensét, amelyben biztosította „az ide költöző szabad menetelű jobbágyoknak az újratelepítéshez szükséges feltételeket: a széles határban elegendő földet, szabad éveket, gazdánként 1 arany adót, a földesúri haszonvételek bérlését, valamint vallásszabadságot.”¹⁸ A telepítések megszervezését és lebonyolítását Petrikovics János szarvasi csizmadia vállalta. Leginkább azokat a fiatal férfiakat vonzotta a lehetőség, akik szülőföldjükön nem örökölhettek kellő nagyságú földterületet, így saját gazdaság kialakításának esélyét sem remélhették.

Petrikovics munkájának eredményeként végül Békés vármegyéből közel 225-en jeleztek, hogy szándékukban áll áttelepülni Komlósról (Tótkomlós), Berényből (Mezőberény), Csabáról (Békéscsaba), Orosházáról és Szarvasról. Az összeírásokból kitűnik, hogy 52-en mégsem mentek Nyíregyházára.¹⁹ 1753–1754 folyamán más megyékből is történt telepítés. „Zólyomból 44, Borsodból 28, Hontból 25, Gömörből és Nógrádból 20 család érkezett.”²⁰ A betelepülések hatására Nyíregyháza eddigi csökkenő populációja fordulatot vett, és 1753–1754 között 2000 fő körülire nőtt. Az áttelepülő szlovákok a közös kulturális elemek mellett egymástól eltérő sajátosságokat (pl. nyelvjárás, vallás) hoztak magukkal. A települések többségére jellemző, hogy alakuláskor egyvallásúak (evangélikus vagy katolikus), illetve egynyelvűek (szlovák) voltak. Vannak azonban ez alól kivételek is, például a vegyes nemzetiségű települések közé tartozott Rudabányácska (szlovák–ruszin) vagy Mezőberény (német–szlovák). Vallási tekintetben azonban hosszú ideig nem volt megalkuvás. Ezért fordult elő például Mezőberény esetében, hogy evangélikus németek mellé érkeztek evangélikus szlovákok. Evangélikus mellé katolikust nem telepítettek a békesség érdekében. A 19. század folyamán a másodlagos

17 A korabeli írások egy része tótkokként és tirkokként is említi őket.

18 Kujbusné Mecsei (1998) 27.

19 Harruckern természetesen megpróbálta megakadályozni, hogy „befektetései” elvándoroljanak. Végül megegyeztek Károlyival az áttelepülő családok számáraiban.

20 Kujbusné Mecsei (1998) 27.

telepítések folytatódtak. „Ezek jellemző láncolataként a tótkomlóiak 1802-ben megalapították a mai Nagylakot, a nagylakiak 1815-ben Pitvarost, a pitvarosiak a tótkomlói és nagylaki pusztabérlőkkel együtt 1844-ben létrehozták Csanádalbertit.”²¹

Nemzetiségek a népszámlálások tükrében

II. József halála után évtizedekig nem készült állam által vezényelt népszámlálás. Azonban a kor népességéről, nemzetiségi megoszlásáról képet kaphatunk Fényes Elek munkásságából. 1842-ben kiadott *Magyarország statistikája* című művének első kötetében főként a vallási egyházmegyéék összeírásaira, illetve katonai összeírásokra támaszkodott.²² Az összeírások nem csupán a népesség számáról és vallási összetételéről nyújtanak képet, hanem a különböző nemzetiségek számáról is, mivel a vallási összeírások tartalmazzák az egyházközösségek által használt nyelvet is. Magyarország és Erdély lakosságának nemzeti összetételét ezek alapján így határozta meg: „magyar 4 812 759, tót 1 687 256, német 1 273 677, oláh 2 202 542, horvát 886 079, rácz 828 365, shokacz 429 868, vindus 40 864, orosz 442 903, bolgár 12 000, franczia 6150, görög és czinczár 5680, örmény 3798, montenegrinus 2830, clementinus 1600, zsidó 244 035, összesen 12 880 406 lélek.”²³

Az össznépeességhez még hozzá kell vennünk a 75 107 főt számláló állandó katonaságot, illetve az oktatási intézmények hallgatóit, amely 34 545 fő, így Magyarország teljes népessége 12 990 058 főben határozható meg. A bécsi udvar 1850-ben rendelt el népszámlálást, amely már részletes adatokkal szolgál a nemzetiségről. De adatai nem pontosak, sőt erőteljesen torzítottak, mert a forradalom leverése után a bécsi udvar célja – „hiteles” statisztikai adatokkal – a magyarság számának alulreprezentálása volt. Fényes Elek írásaiból kitűnik, hogy bár a megkérdezett személy döntése alapján kellett volna beírni nemzetiségi hovatartozását, sok esetben a biztosok vagy szándékosan tévesen vették fel az adatokat – arra hivatkozva például, hogy a neve szlovák hangzású –, vagy az egyénre egyszerűen ráerőszakolták, hogy más valljon, mint amit akart, még abban az esetben is, ha az adott nemzetiség nyelvét még csak nem is beszélte. A már Czierning által korrigált adatok szerint az 1850. évi összeírás alapján a 7 659 151 fős össznépeességből Magyarországon – Erdély, Horvátország kivételével – 3 749 662 magyar nemzetiségű volt. Azaz közel 3 909 489 fő volt más nemzetiségű, amelyből „német 834 350, szlovák 165 6311, román 538 373, szerb 20 994, horvát 82 003, vend 49 116, rutén 347 734, zsidó 323 564, cigány 47 609, illir 6928, cseh 1539, olasz 355, lengyel 242, egyéb 371.”²⁴ Az 1850. évi összeírást követő 1857. évi összeírás ugyancsak tartalmazott nemzetiségekre vonatkozó információkat, de ezeket nem frissen felvett jegyzékek alapján állapították meg, hanem az 1850. évi adatokat származtatták tovább. Tekintettel arra, hogy rengeteg szakmai kritika érte ezt az összeírást, ez több magyar és osztrák kutatót is arra ösztönözött, hogy valamiképp korrigálja a tévesen felvett

21 Bindorffer et al.

22 Fényes (1842) 32.

23 Fényes (1842) 33–34.

24 1850. és 1857. évi népszámlálás (1993) 64.

adatokat. Köztük Fényes Eleket is, aki a felekezeti adatokat is „segítségül” hívta²⁵ 1860-ban. Eszerint Magyarországon él „6 339 569 magyar ajkú, 1 105 208 tót, 314 575 rusznyák, 259 664 szerb, 51 360 horvát, 30 128 vindus, 754 692 román és 725 380 német, összesen 9 580 576 lélek.”²⁶ A magyar katonai végvidékeken: „15 649 magyar, 23 750 német, 106 355 szerb és tót, 150 887 román, összesen 296 641 lélek.”²⁷ Erdélyország népességét nem tartalmazza az összeírás. Később Fényes módosította a számokat, tekintettel arra, hogy a vallásfelekezeti adatok nem pontosak. Ugyanis – különösen a római katolikus összeírások esetén – egy parókiához számos fiókegyház tartozott, amelyeknél nem volt megnevezve, hogy az istentisztelet milyen nyelven folyik. Így az adatok 1867-ben így módosultak: „Magyarországon 5 466 239 magyar, 1 500 347 tót, 1 051 076 román, 1 016 629 német, 391 458 ruthen, 311 371 szerb, 122 928 horvát, 56 926 sokacz, 44 707 vindus, 12 048 bolgár, 2244 görög, összesen 9 975 973 lakos.”²⁸

Összegzés

A 18. században létrejött nemzetiségi alapszerkezet – amelynek most csak két szegmensére tértünk ki – a 19. században teljesebben ki Magyarországon. Általánosságban elmondható, hogy a soknemzetiségű Magyar Királyságban a nemzetiségek otthonra, hazára találtak. A történelem során a nemzetiségek jelentősen hozzájárultak az ország gazdasági, kulturális, társadalmi fejlődéséhez, de politikai meg nem értésük, ilyen célú felhasználásuk több bajnak, tragédiának lett a forrása. Az Európai Unió kiteljesedése reményeink szerint olyan kontinenst teremt, ahol nacionalista jelszavakkal nem lehet egymásnak uszítani békességben együtt élő társadalmi csoportokat. A történelem már megtanított erre bennünket!

IRODALOMJEGYZÉK

1715. évi CI. törvénycikk: A szökevény jobbágyok visszakövetelése s visszaadása iránt alkotott törvénycikkeket bővebben kifejtik. Forrás: www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4490 (2016. 01. 10.)
1723. évi CIII. törvénycikk: Az ország benépesítéséről. Forrás: www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4630 (2015. 10. 07.)
- Ács Zoltán (1996): *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Forrás: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/nemzetisegek_a_tortenelmi_magyarorszagon/pages/000_konyveszet.htm (2016. 01. 10.)
- Agárdi Ferenc (1946): *A svábok bejövetele. A németek szerepe Magyarországon Szent Istvántól napjainkig*. Budapest, Faust Imre.
- Bellér Béla (1981): *A magyarországi németek rövid története*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Bindorffer Györgyi – Dóczé Nikolett – Illés Sándor – Kállai Ernő – Magicz András – Varjú Gabriella: *Szlovákok*. Forrás: kisebbssegstudomany.ektf.hu/tananyag/211_szlovkok.html (2016. 01. 01.)

25 Aszerint különböztette meg az egyes nemzetiségeket – a vallásfelekezet névtárai szerint –, hogy az adott egyházi szertartás milyen nyelven folyt.

26 Fényes (1860) 15.

27 Uo.

28 Fényes (1867) 12.

- Dányi Dezső (1993): *1850. és 1857. évi népszámlálás*. Budapest, KSH.
- Dávid Zoltán (1980): A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. In: *Valóság*, 33. évf. 8. sz. 88–98.
- Engel Pál – Tilkovszky Lóránt (1994): *Németek*. In: *Együtt élő népek Kárpát-medencében*. Budapest, Auktor Könyvkiadó.
- Fényes Elek (1842): *Magyarország statistikája*. Első kötet. Pest, Trattner-Károlyi Tulajdona.
- Fényes Elek (1847): *Magyarország leírása*. Pest, Beimel.
- Fényes Elek (1860): *A magyar elem s ellenesei*. Pest, Wodianer F.
- Fényes Elek (1867): *A Magyar Birodalom nemzetiségei s ezek száma vármegyék és járások szerint*. Pest, Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvtár.
- Gombos János (1995): *A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig*. Forrás: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/szlovakok/fejzetek_a_mo_i_romanok_es_szlovakok_tort/pages/005_magyarorszag.htm (2016. 01. 01.)
- Gündisch Konrad (2004): A dunai svábok. Német betelepülés Délkelet-Európába. In: *Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században*. Budapest, Dico Kiadó – Új Mandátum Könyvkiadó.
- Gyivicsán Anna – Krupa András (1997): A magyarországi szlovákok. In: *Változó világ*, 16. sz. Budapest, Útmutató Tanácsadó és Kiadó Kft.
- Hambuch Vendel (szerk.) (1988): *300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből I–II*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat.
- Hautzinger Zoltán – Hegedüs Judit – Klenner Zoltán (2014): *A migráció elmélete*. Budapest, NKE.
- Jankovich B. Dénes – Erdmann Gyula (1991): *Békéscsaba története*. I. kötet. Forrás: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/szlovakok/fejzetek_a_mo_i_romanok_es_szlovakok_tort/pages/005_magyarorszag.htm (2016. 01. 02.)
- Kollega Tarsoly István (1993): Német bevándorlók II. József korában. In: *Történeti Demográfiai Füzetek*, 12. sz. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Kollega Tarsoly István (2011): *II. József német telepesei 1784–1787*. Forrás: btk.ppke.hu/uploads/articles/56720/file/disszertaciok/kollega_tarsoly_2012_d_k.pdf (2015. 11. 11.)
- Kujbusné Mecsei Éva (1998): Pusztuló faluból virágzó Mezőváros. Migrációs okok, lehetőségek és következmények Nyíregyházán 1753–1837 között. In: *Migráció – Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, KSH Népeségtudományi Intézet.
- Lencsés Ákos (2012): *A felhasználói bizalom és a népszámlálási adatok digitális szolgáltatása. Magyarországi háttér és projekterv a brit példa alapján*. Forrás: mke.info.hu/wp-content/uploads/2012/07/Lencses_Akos_dolgozat.pdf (2016. 01. 03.)
- Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio Korában 1720–21. (1896) In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. XII. kötet. Budapest, Az országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatala.
- Pechány Adolf (2000): *A magyarországi tótok*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó.
- Sebők László (2012): A betelepítéstől a kitelepítésig. A magyarországi németek századai. In: *Rubicon*, 23. évf. 11. sz. 4–8.
- Strickerné Pollacsek Laura (1909): Vizsgálódások Magyarország népmozgalmáról a legújabb időben. In: *Közgazdasági Szemle*, 42. kötet, 1. sz. 450–464.
- Szabó István: *A nemzetiségek térnyerése és a magyarság*. Forrás: mek.oszk.hu/09100/09175/html/57.html (2015. 12. 31.)
- Szenyéri Zoltán (1998): A Tolna megyei németek sorsa a betelepítéstől napjainkig. In: *Földrajzi Értesítő*, 47. évf. 2. füzet, 261–277.
- Thirring Gusztáv (1938): *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest, MTA.
- Thirring Gusztáv: *II. József magyarországi népszámlálásai*. KSH Kézirattár: V B 0995/01.
- Thirring Gusztáv: *Buda és Pest népösszeírásai 1689–1901*. KSH Kézirattár: V B 0995/05.
- Thirring Lajos: *Fényes Elek műveinek történeti statisztikai vonatkozásairól és értékeléséről*. KSH Kézirattár: V B 0068.
- Thirring Gusztáv: *Magyarország népesedésének története*. KSH Kézirattár: V B 0995/04.
- Thirring Gusztáv: *Népösszeírások 1773–1843*. KSH Kézirattár: V B 0995/03.
- Thirring Gusztáv: *Városaink népesedési viszonyai 1777-ben*. KSH Kézirattár: V B 0852.

SUMMARY

The Much Awaited Migrants – Immigration in Hungary During the 18th Century

JÁMBOR Orsolya

After the expulsion of the Turks, significant parts of the formerly invaded areas were empty. The country's demographic balance could be set back partly by inner settlement and partly by settling. In the 18th century - and before that - several ethnic groups arrived in Hungary, who in possession of permissions and privileges took on the recovery of the country's economy. Out of these settlings, the most significant one was the German, which arrived in several waves. At this time, the Slovaks didn't have an independent state, but they lived in big numbers in their villages in the Upper Lands (Felvidék in Hungarian).

Keywords: *expulsion of Turks, inner settlement, ethnical groups, Felvidék*